

Astronomija gravitacionih talasa

Bojan Arbutina

Katedra za astronomiju, Matemati ki fakultet, Univerzitet u Beogradu,
Studentski trg 16, Beograd, Srbija

e-mail: arbo@matf.bg.ac.rs

Seminar Katedre za astronomiju, 12. decembar 2017.

The Royal Swedish Academy of Sciences has decided to award the

2017 NOBEL PRIZE IN PHYSICS

Rainer Weiss

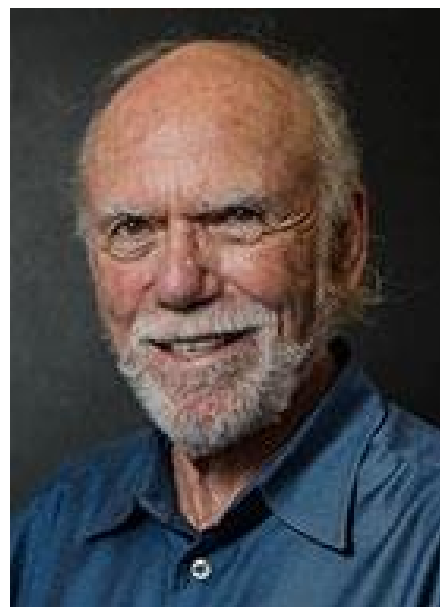
Barry C. Barish

Kip S. Thorne

"Za presudni doprinos razvoju detektora LIGO i detekciju gravitacionih talasa."

Rainer Weiss (Berlin, 1932 -), profesor emeritus na MIT i profesor na *Louisiana State University*, zasluflan za razvoj laserske interferometrije primenjenje u projektu LIGO. Bio je rukovodilac nau nog projekta COBE, dobitnik ve eg broja nagrada: *Gruber Prize in Cosmology* (2006, 2016), *Shaw Prize* (2016), *Kavli Prize* (2016), ...

Barry Barish (Omaha, Nebraska, 1936 -), eksperimentalni fizi ar, *Linde Professor* na *Caltech*-u, prvi direktor projekta LIGO. Dobitnik je ve eg broja nagrada, izme u ostalih *Enrico Fermi Prize* (2016).

Kip Thorne (Logan, Utah, 1940 -), *Feynman Professor* na *Caltech*-u, jedan od vode ih svetskih stru njaka za OTR, dobitnik ve eg broja nagrada: *Gruber Prize in Cosmology* (2016), *Shaw Prize* (2016), *Kavli Prize* (2016), ...

- druga nagrada za gravitacione talase! Nobelovu nagradu za fiziku 1993. godine dobili su Russell A. Hulse i Joseph H. Taylor, Jr, öza otkri e nove vrste pulsara i stvaranje mogu nosti za prou avanje gravitacijeö

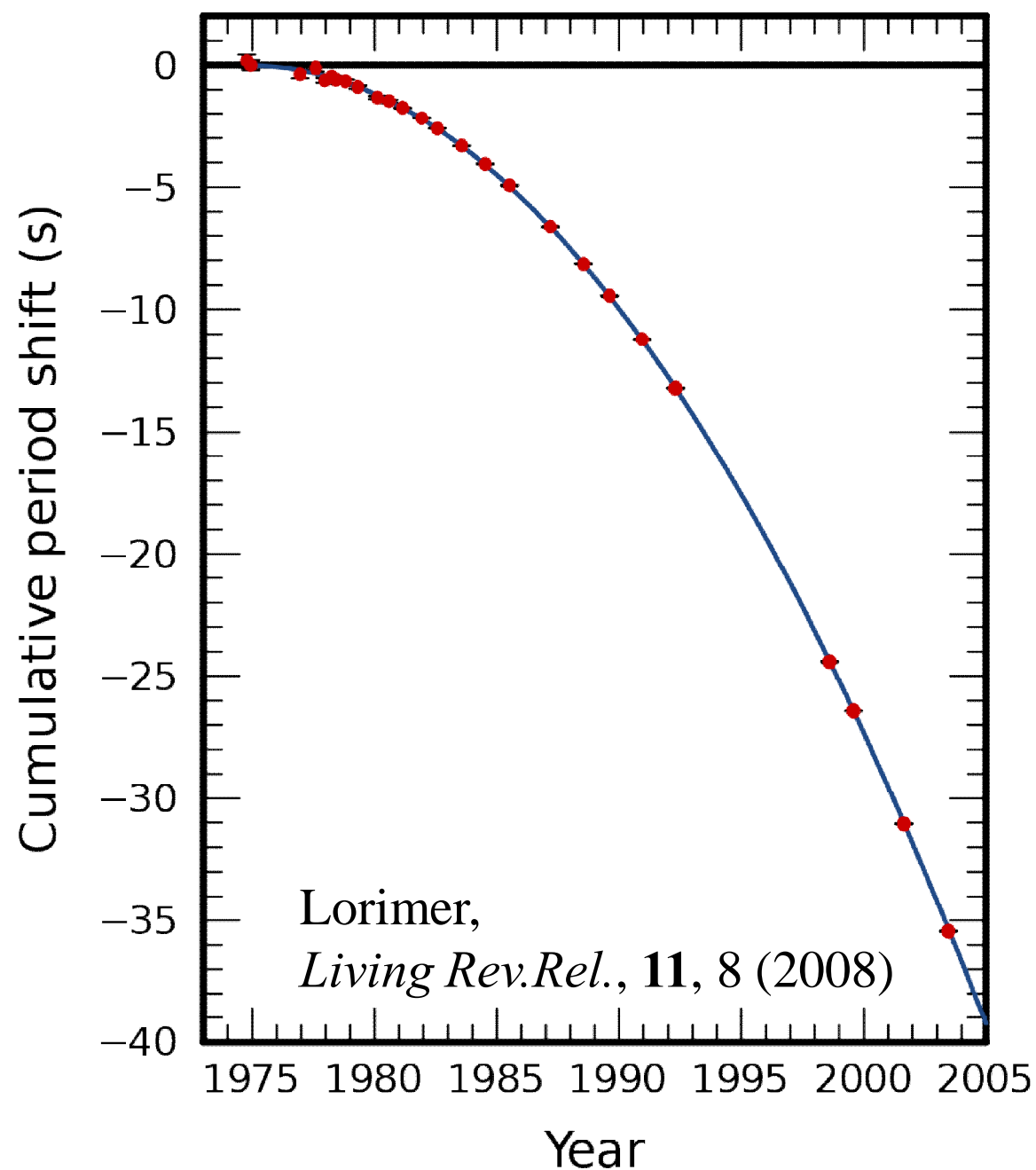

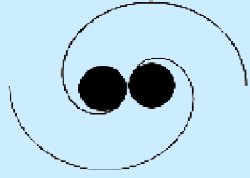
Russell A. Hulse
(New York, 1950 -)

Joseph H. Taylor, Jr,
(Philadelphia, 1941 -)

- godine 1974. Hulse i Taylor su koriste i 300m radio-teleskope Arecibo, Puerto Rico, su otkrili dvojnog pulsara PSR 1913+16

- kompaktni objekti (kona ne faze evolucije zvezda): beli patuljci (WD), neutronske zvezde (NS), crne rupe (BH)

- PSR 1913+16

- pulsar i radio-tiha neutronska zvezda?

$$M_1 = 1.4398,$$

$$M_2 = 1.3886,$$

$$P_1 = 59 \text{ ms},$$

$$a = 1\,950\,000 \text{ km},$$

$$e = 0.617,$$

$$P = 7.75 \text{ h},$$

$$\dot{P} = 76.5 \mu\text{s/yr}$$

$$\dot{\omega} = 4.23 \text{ deg/yr}$$

(Weisberg, Nice & Taylor, *ApJ*, **722**, 1030 (2010))

- PSR J0737 3039

- dvostruki pulsar

$$M_1 = 1.337,$$

$$M_2 = 1.251,$$

$$P_1 = 22.7 \text{ ms},$$

$$P_2 = 2780 \text{ ms},$$

$$a = 877\,000 \text{ km},$$

$$e = 0.088,$$

$$P = 2.45 \text{ h},$$

$$\omega = 16.9 \text{ deg/yr}$$

(Lyne et al., *Science*, **303**, 1153 (2004))

- poznati sistemi WD+WD, WD+NS, NS+NS

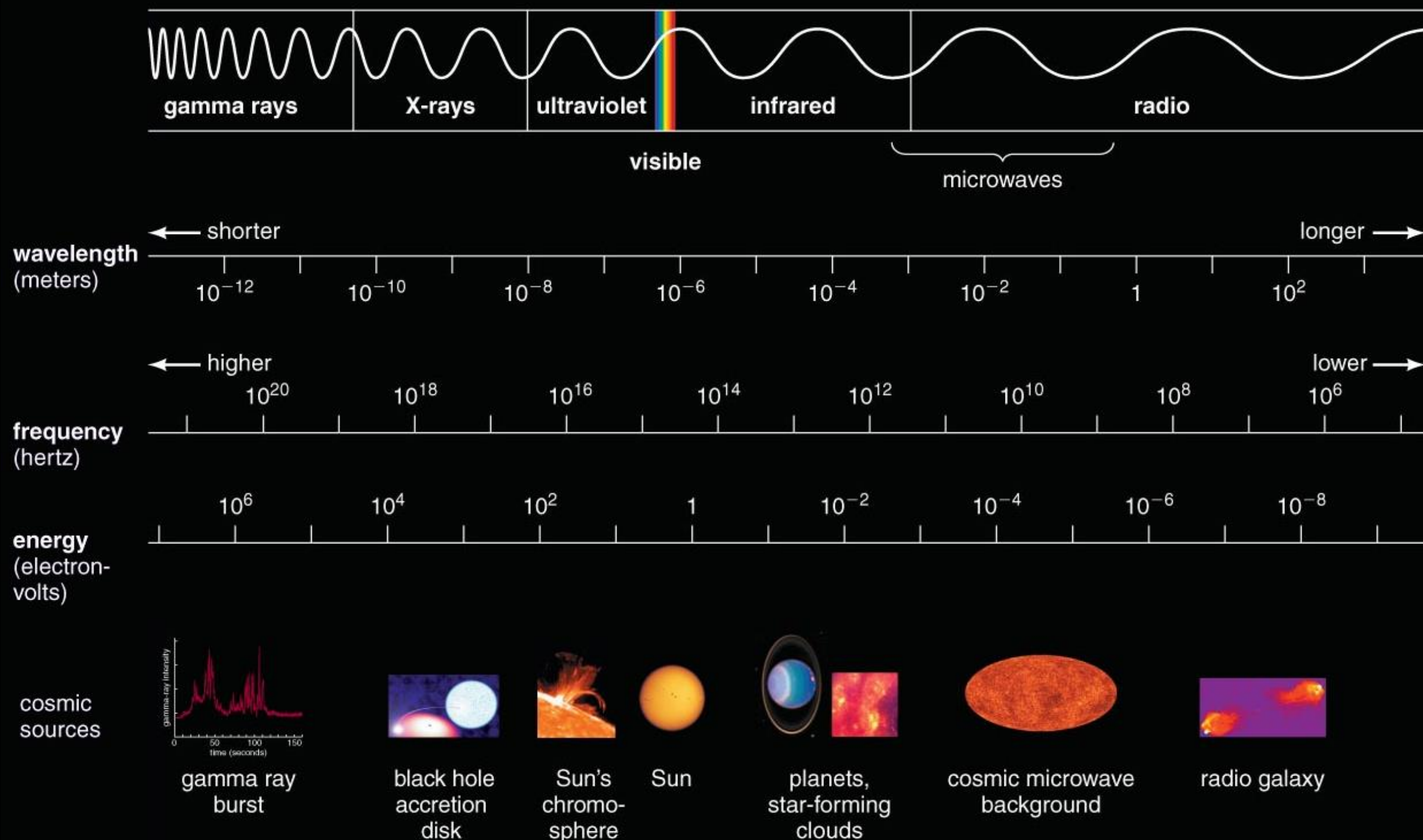
- detekcija sistema WD+BH, NS+BH i BH+BH ?

Elektromagnetno zračenje

- informacije o astronomskim objektima dobijamo, pre svega, analizom elektromagnetnog zračenja (EM)

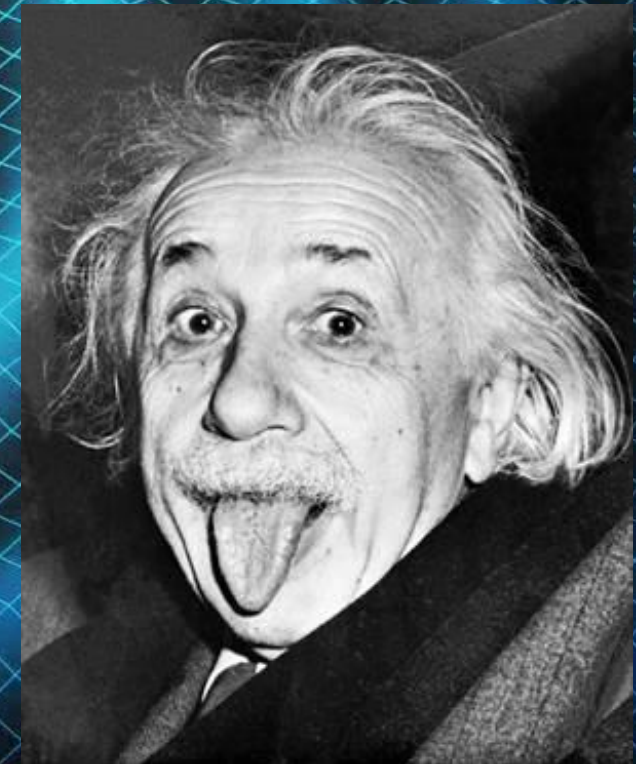
- kosmičko zračenje, neutrini

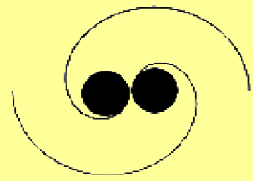

Šta su gravitacioni talasi?

- oscilacije gravitacionog polja / prostor-vremena koje se prostiru brzinom svetlosti
- kao što ubrzana naelektrisana tela / čestice emituju elektromagnetne talase, ubrzana masivna tela bi trebalo da emituju gravitacione talase (GW)?
- astrofizički izvori: GW kosmološkog porekla, dvojne supermasivne crne rupe, zvezdani izvori: supernove, pulsari, dvojni sistemi sa kompaktnim objektima
- gravitacioni talasi – novi nosioc informacija, komplementaran EM
- EM vs. GW - analogija sa čulom vida i sluha
- teorijski ih je predvideo Albert Ajnštajn 1918. godine

- dinamika prostor-vremena opisana je Ajnštajnovim jednačinama

$$R_{\mu\nu} - \frac{1}{2} g_{\mu\nu} R = \frac{8\pi G}{c^4} T_{\mu\nu}$$

- metrički koeficijenti igraju ulogu gravitacionih potencijala

$$ds^2 = g_{\mu\nu} dx^\mu dx^\nu$$

- pretpostavimo da je prostor-vreme prostor Minkovskog u kojem imamo malu perturbaciju

$$g_{\mu\nu}(x) = \eta_{\mu\nu} + h_{\mu\nu}(x), \quad |h_{\mu\nu}| \ll 1.$$

- izborom Lorencovog kalibracionog uslova dobija se **talasna jednačina**

$$\partial_\nu \bar{h}^{\mu\nu} = 0, \quad \bar{h}_{\mu\nu} = h_{\mu\nu} - \frac{1}{2} \eta_{\mu\nu} h$$

$$\square \bar{h}_{\mu\nu} = -\frac{16\pi G}{c^4} T_{\mu\nu}.$$

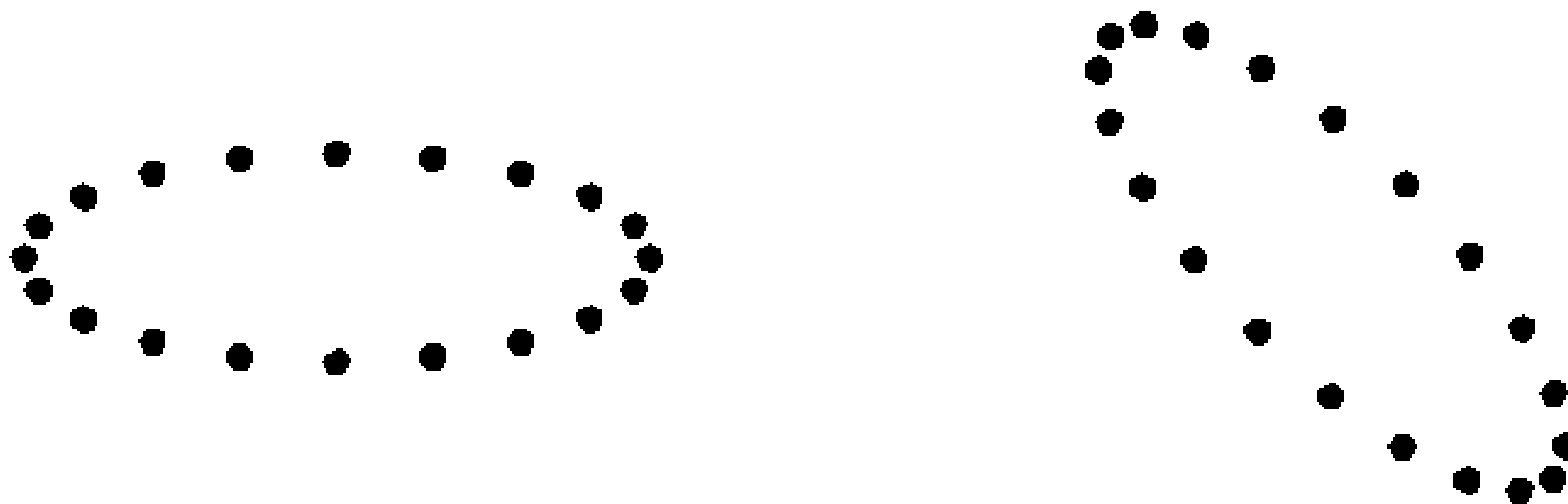

- ako iskoristimo dodatni kalibracioni uslov (TT, *transverse traceless gauge*). od po etnih 10 preostaju nam 2 stepena slobode koji odgovaraju stanjima polarizacije gravitacionog talasa (+ i x)

$$h^{0\mu} = 0, \quad \partial_i h^{ij} = 0, \quad h = 0$$

$$h_{\mu\nu}^{TT}(t, z) = \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & h_+ & h_\times & 0 \\ 0 & h_\times & -h_+ & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 \end{pmatrix} \cos \omega(t - z)$$

- zbog o uvanja impulsa i momenta impulsa, dominantno zra enje je kvadrupolno

$$\left(\frac{dE}{dt}\right)_{EM} = \frac{1}{4\pi\epsilon_0} \left\{ \frac{2\langle|\ddot{\mathbf{d}}|^2\rangle}{3c^3} + \frac{2\langle|\ddot{\mathbf{m}}|^2\rangle}{3c^5} + \frac{\langle|\ddot{\mathbf{D}}|^2\rangle}{20c^5} \right\}$$

- snaga zra enja data je kvadrupolnom formulom (Shapiro & Teukolsky 1983, Misner, Thorne & Wheeler 1973):

$$\left(\frac{dE}{dt}\right)_{GR} = G \frac{\langle|\ddot{\mathbf{I}}|^2\rangle}{5c^5}$$

- Birkhoff-ova teorema: sfernosimetri no polje u vakuumu je opisano Schwarzschild-ovom metrikom - sfernosimetri no telo ne emituje gravitacione talase
- asimetri ne supernove, pulsari (koji nisu osnosimetri ni)
- indirektna detekcija: dvojni sistemi sa kompaktnim objektima
- gubitak energije i momenta impulsa sistema:

$$\frac{dE}{dt} = -\frac{32 G^4 M^3 \mu^2}{5 c^5 a^5}, \quad \frac{dJ}{dt} = \frac{1}{\Omega} \frac{dE}{dt} = -\frac{32 G^{7/2} M^{5/2} \mu^2}{5 c^5 a^{7/2}}.$$

- direktna detekcija: kompakni dvojni sistemi / tesni dvojni sistemi (TDS) sa kompaktnim objektima ó sudari !
- supernove tipa Ia, kratki gama bljeskovi (dugi -> hipernove)

- faze sudara: spiralno približavanje, spajanje, odzvanjanje (*inspiral, merger, ringdown*)
- prva faza može da se opiše u njutnovskoj / post-njutnovskoj aproksimaciji

$$\langle h \rangle = \left(\frac{32}{5} \right)^{1/2} \frac{G^{5/3} \mathcal{M}^{5/3}}{c^4 d} \pi^{2/3} f^{2/3} \quad - \text{amplituda}$$

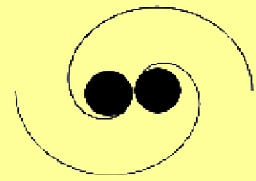
$$\dot{f} = \left(\frac{96}{5} \right) \frac{G^{5/3} \mathcal{M}^{5/3}}{c^5} \pi^{8/3} f^{11/3}$$

$$f = \Omega / \pi = 2 / P \quad - \text{frekvencija} = 2 \times \text{orbitalna frekvencija}$$

$$\mathcal{M} = M^{2/5} \mu^{3/5} \quad - \text{masa oćvrkutaö (eng. chirp)}$$

$$\tau_g = 9.83 \times 10^6 \cdot \left(\frac{P}{h} \right)^{8/3} \left(\frac{\mathcal{M}}{M_\odot} \right)^{-5/3} (1 - e^2)^{7/2} \quad \text{god.} \quad - \text{vreme do sudara}$$

- druga i treća faza (kod crnih rupa) su znatno komplikovanije za opis ó koriste se metode numeričke relativnosti

- direktna detekcija?
- Joseph Weber 1970-ih, prva antena = aluminijumski cilindri pre nika oko 1 m obloženi piezoelektričnim elementima, detektovani signal ó zapravo –um
- Reiner Weiss 1972. dolazi na ideju o laserskom interferometru i diskutuje različite izvore –uma, od samog instrumenta ó lasera, zatim kosmičkog zračenja, termalnog, elektromagnetnog, seizmičkog –uma, itd.
- nekoliko projekata je u toku: LIGO (*Laser Interferometer Gravitational-wave Observatory*), VIRGO, GEO600, TAMA300 ili u pripremi (LISA ó *Laser Interferometer Space Antenna*, *Einstein Telescope*)
- LIGO ó *enhanced* eLIGO (2002-2010, bez detekcije) -> *advanced* aLIGO (2015-)

LIGO Hanford, Washington

LIGO Livingston, Louisiana

-14. septembra 2015. ó prva detekcija,
GW150914 !

(LIGO-Virgo Coll, Abbott *et al.*, *Phys. Rev. X*, **6**, 041014 (2016))

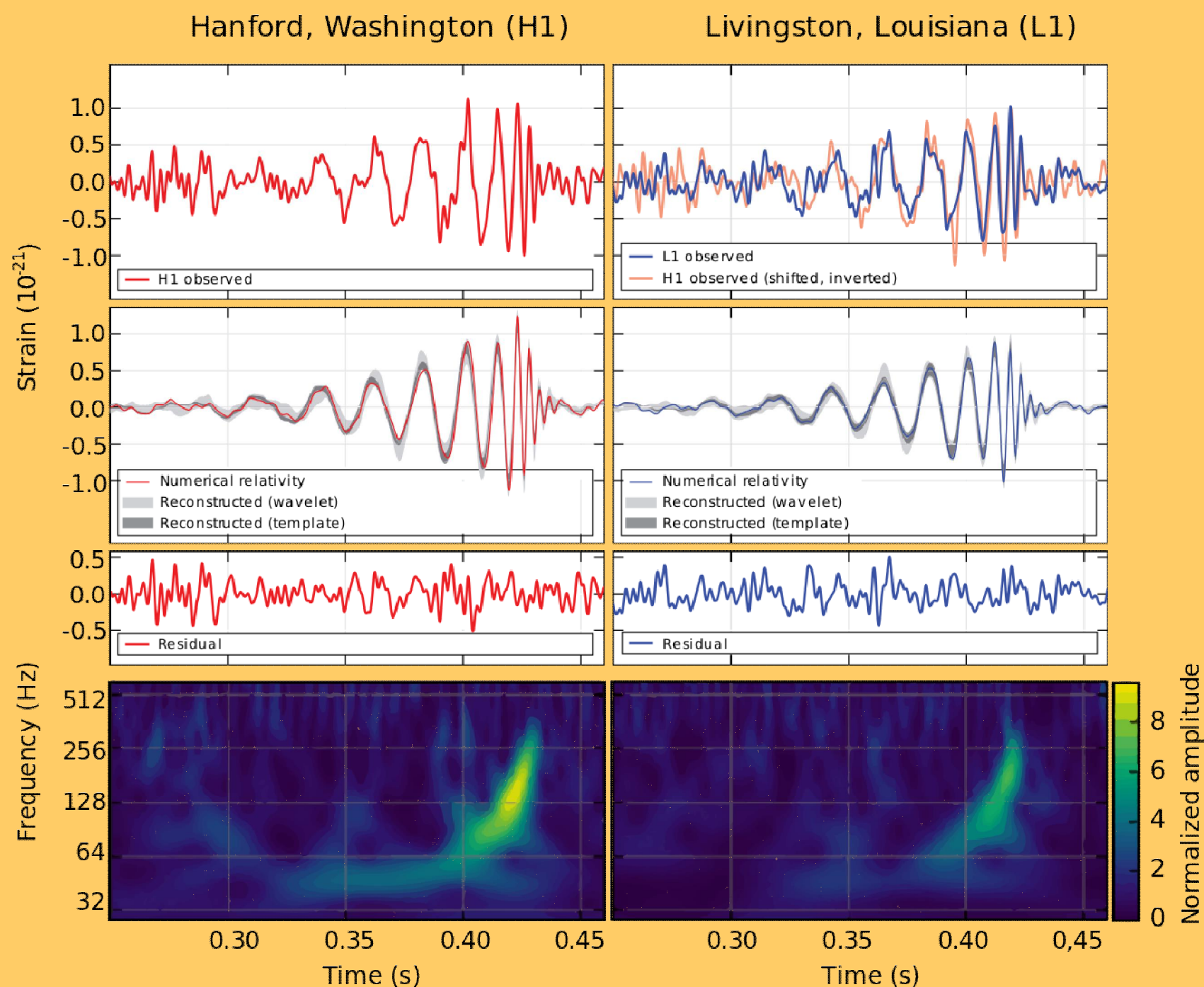
- objavljeno 11. februara 2016.

- signal je trajao 0.2 s, oko 8 ciklusa,
sa rastu om amplitudom i
frekvencijom, od 35 Hz do 250 Hz.

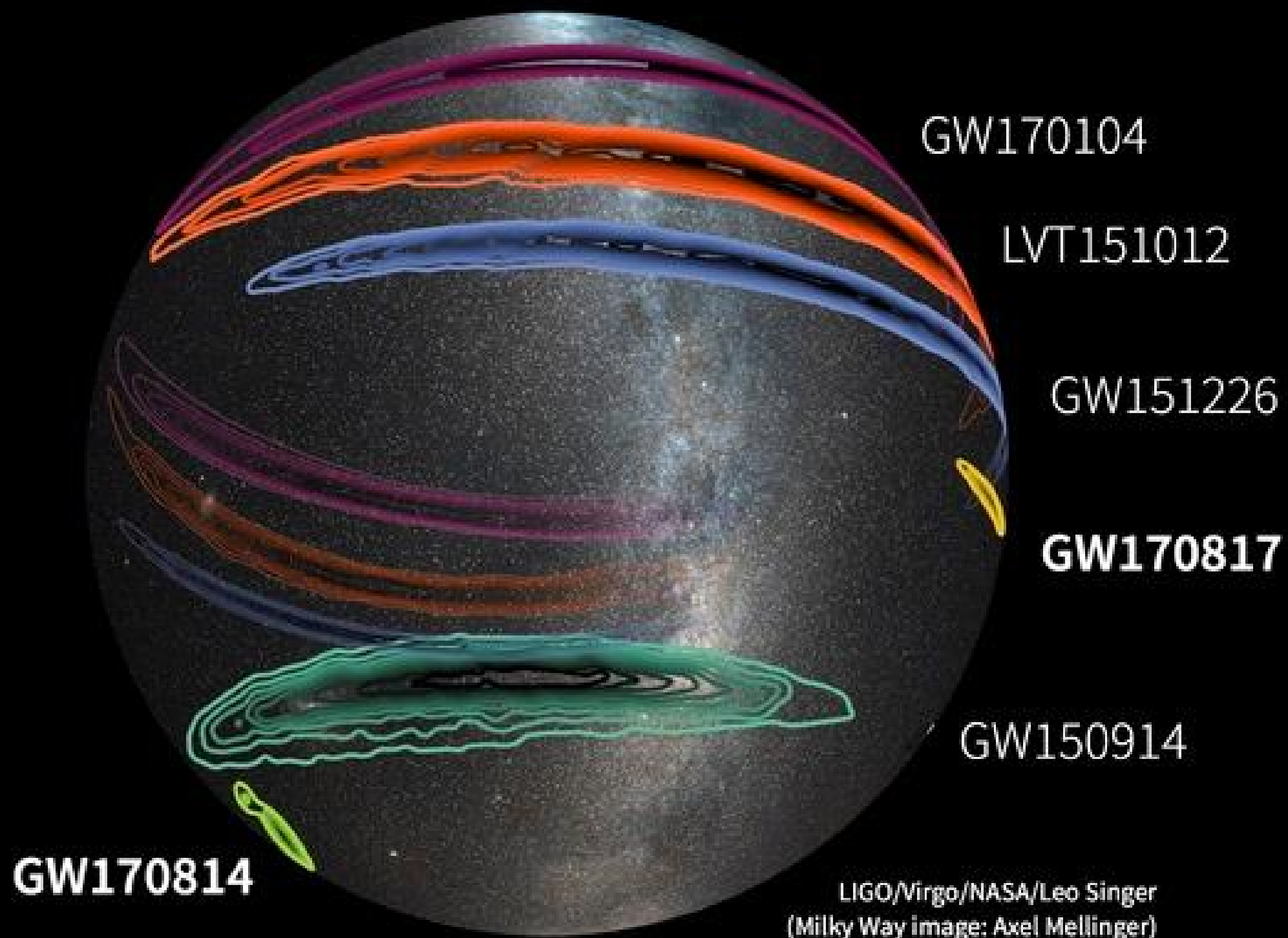
- sudar / spajanje dve crne rupe masa
 $35+30 = 62$ mase Sunca, na daljini od
440 Mpc

- Kerova crna rupa sa parametrom
rotacije $\sim 2/3$ max.

- zaklju no sa 16. novembrom 2017. objavljeno je jo–5 detekcija!

Virgo, ~Pisa, Italija

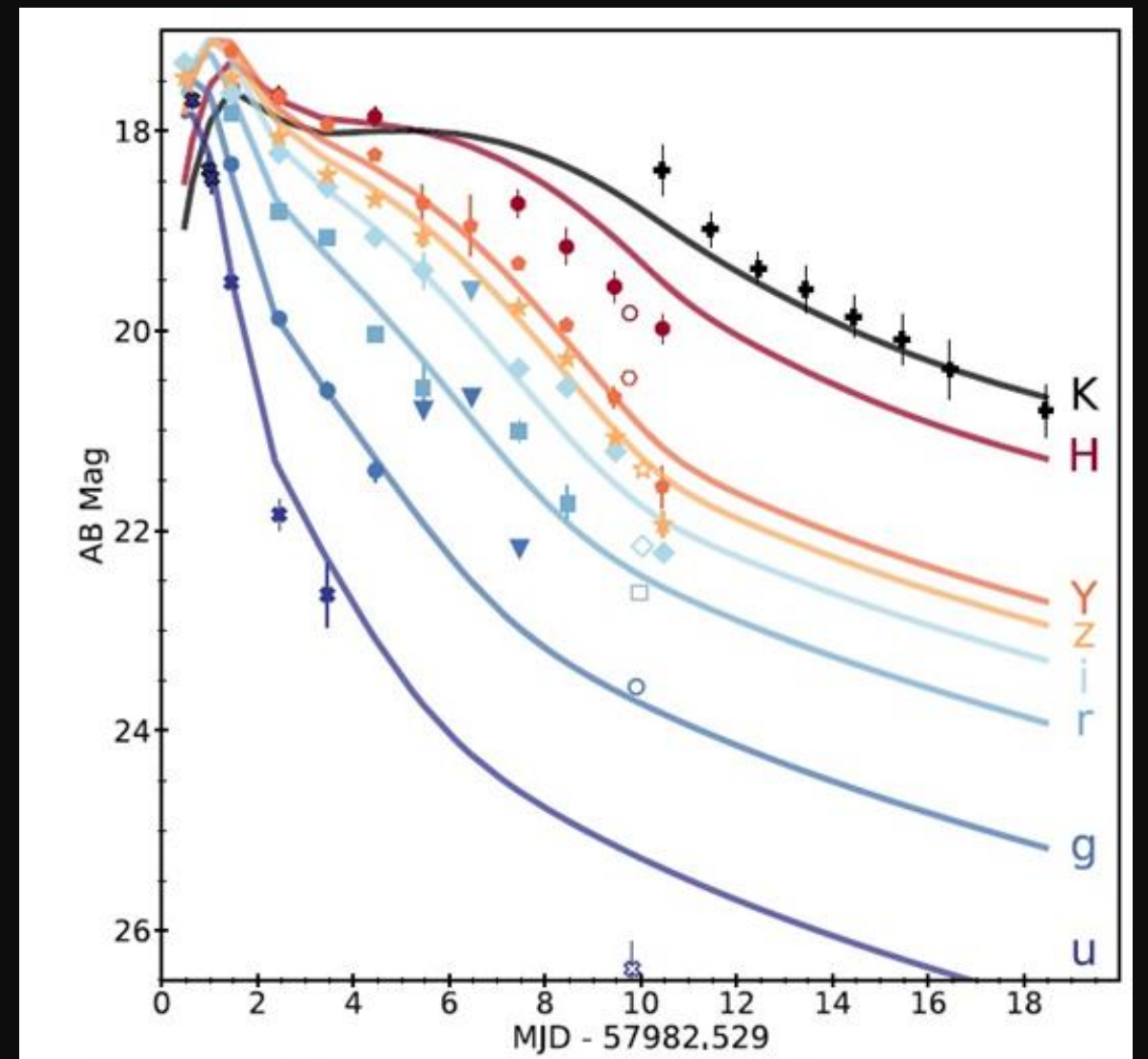
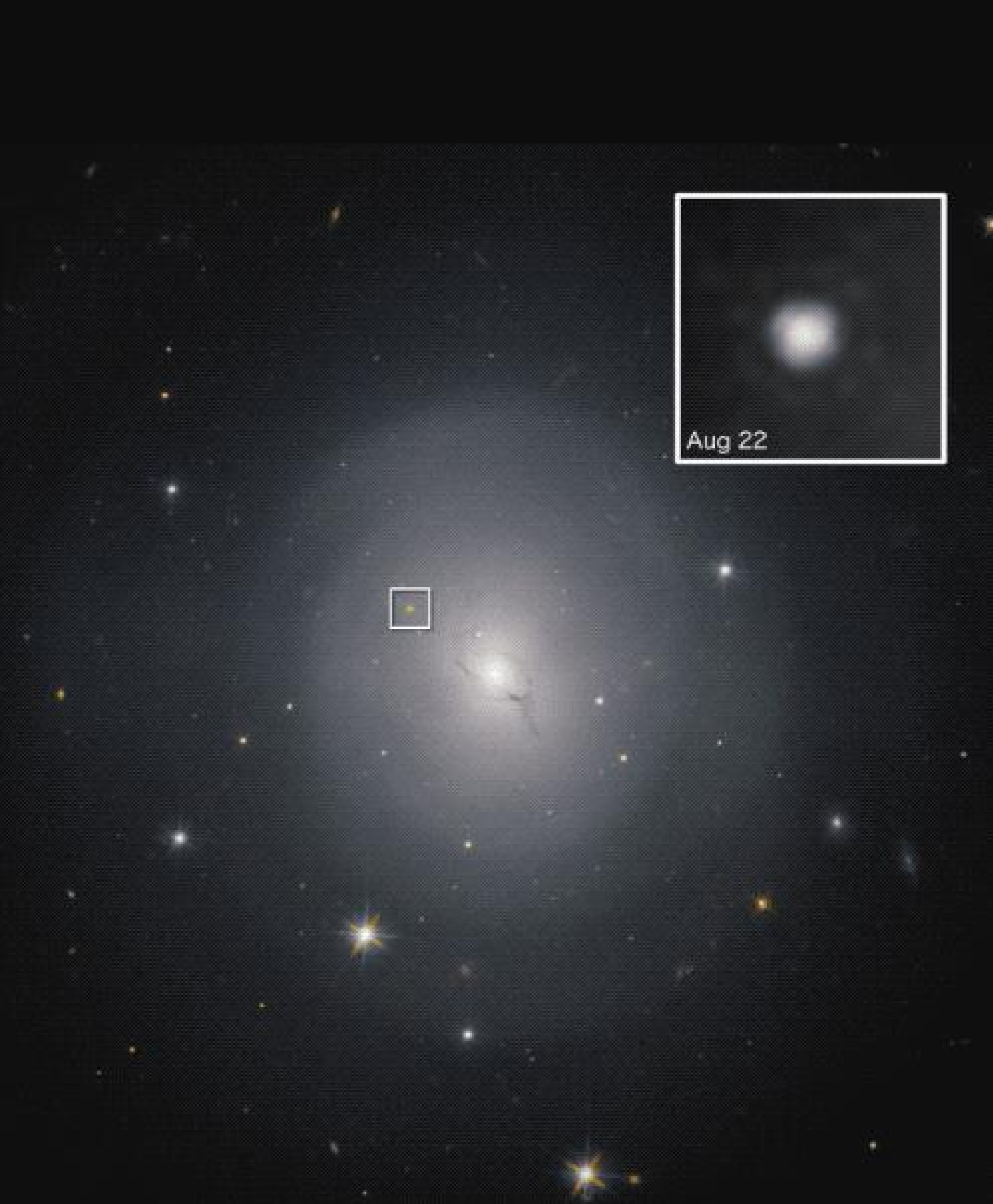

Event	Detection (UTC)	Published	Location area (deg ²)	d (Mpc)	Energy rad. (c ² M _⊙)	Primary		Secondary		Remnant			Notes
						Type	Mass (M _⊙)	Type	Mass (M _⊙)	Type	Mass (M _⊙)	Spin	
GW150914	2015-09-14 09:50:45	2016-02-11	600; mostly to the south	440	3.0	BH	35.4	BH	29.8	BH	62.2	0.68	First GW detection; first BH merger obs. Largest progenitor masses to date
GW151226	2015-12-26 03:38:53	2016-06-15	850	440	1.0	BH	14.2	BH	7.5	BH	20.8	0.74	
GW170104	2017-01-04 10:11:58	2017-06-01	1200	880	2.0	BH	31.2	BH	19.4	BH	48.7	0.64	Farthest confirmed event to date
GW170608	2017-06-08 02:01:16	2017-11-16	520; to the north	340	0.85	BH	12	BH	7	BH	18.0	0.69	Smallest BH progenitor masses to date
GW170814	2017-08-14 10:30:43	2017-09-27	60; towards Eridanus	540	2.7	BH	30.5	BH	25.3	BH	53.2	0.70	First detection by three observatories; first measurement of polarization.
GW170817	2017-08-17 12:41:04	2017-10-16	28; NGC 4993	40	> 0.025	NS	1.36-1.60	NS	1.17 - 1.36	NS or BH	< 2.74		First NS merger obs. First detection of EM counter. (GRB170817A; AT 2017gfo). Closest so far.

- 17. avgusta 2017. - GW170817, detektovan signal dufine ~100s!

- najblifi GW, EM detekcija: GRB170817A; AT 2017gfo - sudar neutronskih zvezda!

(LIGO-Virgo Coll, Abbott *et al.*, *Phys. Rev. Lett.*, **119**, 161101 (2017))

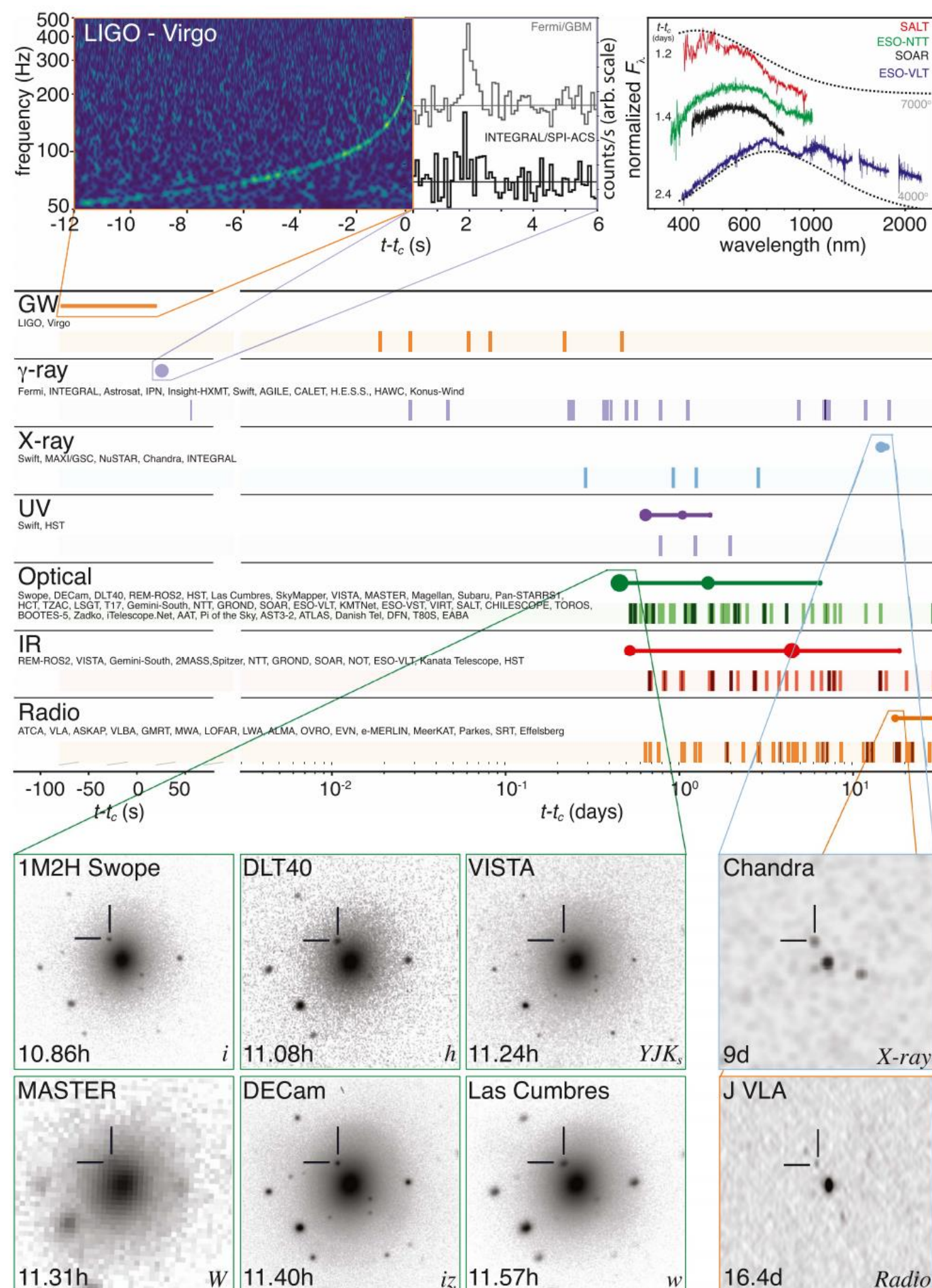

(Cowperthwaite et al., *ApJL*, **848**, L17 (2017))

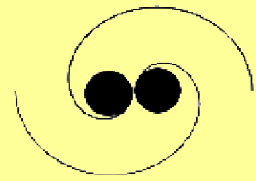
NGC4993 (HST, *Credit: NASA and ESA*)

- multi-frekvenciona kampanja
(Abbott et al. 2017, *ApJL*, **848**, L12)
- LIGO detektovao sudar u 12:41:04.4 UT
- signal ~ 100 s, od 24 do nekoliko stotina Hz, oko 3000 ciklusa, ka-njenje izme u LIGO detektora oko 20 ms, Virgo bez detekcije, -to je pomoglo u lokalizaciji
- ~ 2 s kasnije Fermi *Gamma-Ray Burst Monitor* registruje kratak bljesak
- u 23:33 UTC detektovan opti ki izvor - *Swope Supernova Survey 2017a* (SSS17a), 1m-teleskopom *Swope*, opservatorije *Las Campanas*, ile, preimenovan u AT2017gfo
- mnogobrojna UV, opti ka i IR posmatranja
- nakon 9 (15) dana *Chandra* detektuje X-zra enje
- nakon 16 dana radio-detekcija VLA

- kilonova!

- oko 1000x sjajnija od nove u maksimumu, $M_V \sim -15$ (Metzger et al., *MNRAS*, **406**, 2650 (2010))
- poreklo teških elemenata ($Z > 26$) ?
- s-procesi (*slow neutron capture process*, AGB zvezde) i r-procesi (*rapid neutron capture*, eksplozivni procesi)
- sintetizovana ~ 1 masa Zemlje zlata i platine! (Kasen et al. 2017, *Nature*, **551**, 80)

- standardne sirene

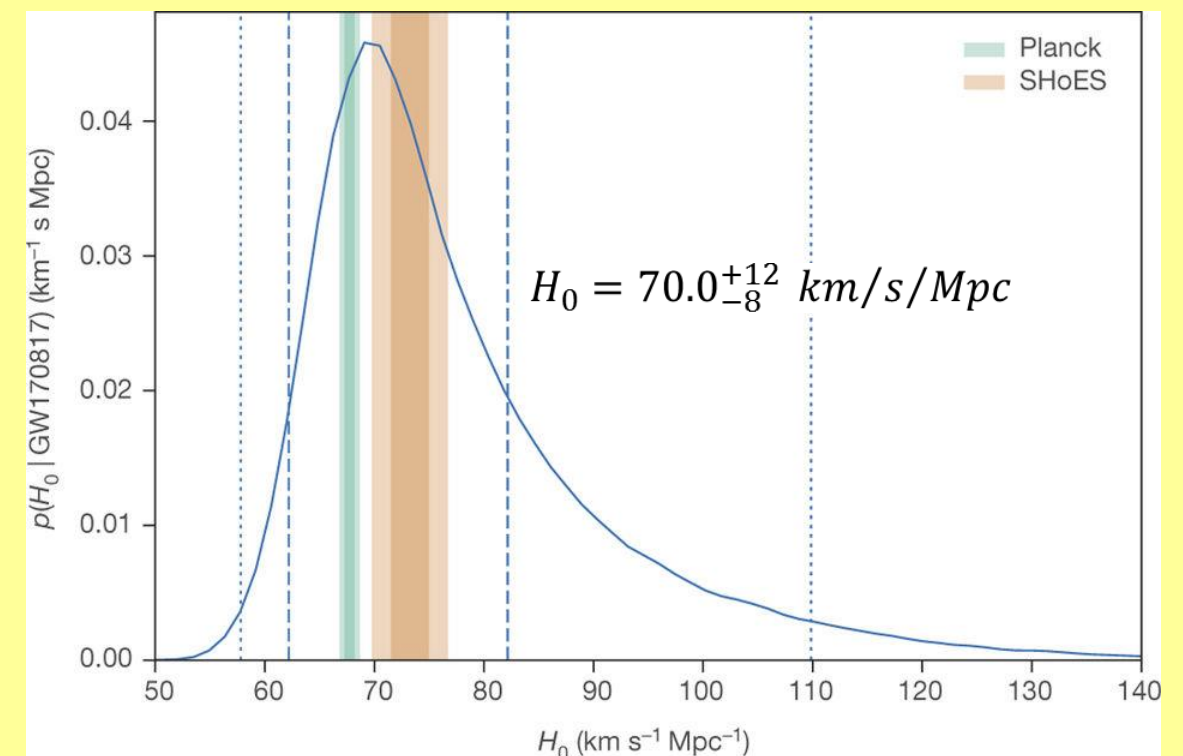
- *multi-messenger astronomy*
- nezavisno određivanje Hablove konstante
- luminozna daljina iz GW, crveni pomak iz EM posmatranja

Koje informacije imamo na osnovu prvih detekcija

- evolucija zvezda -> masivne BH, ali i BH u TDS

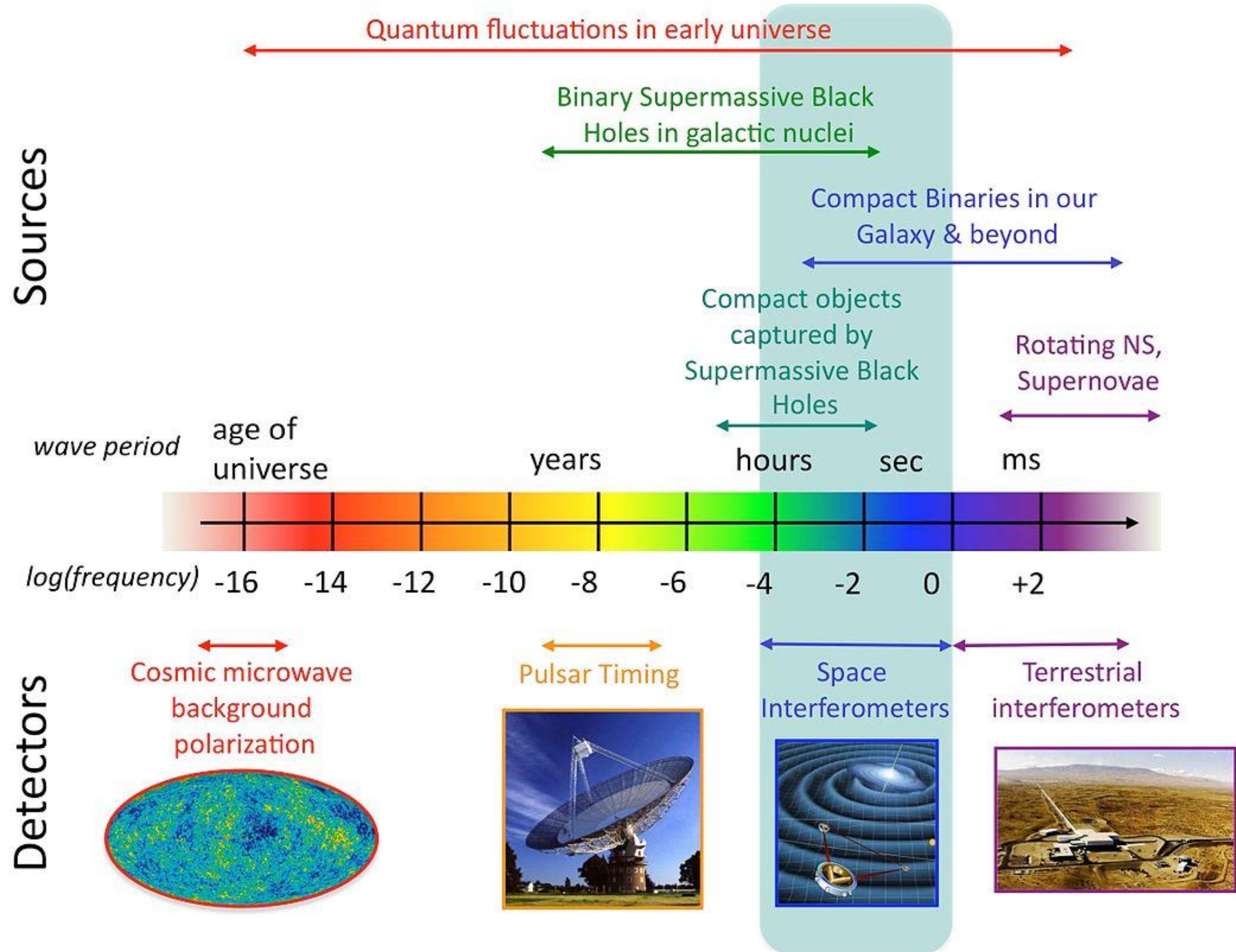
ta da o ekujemo?

- sudar NS-BH
- GW supernovei

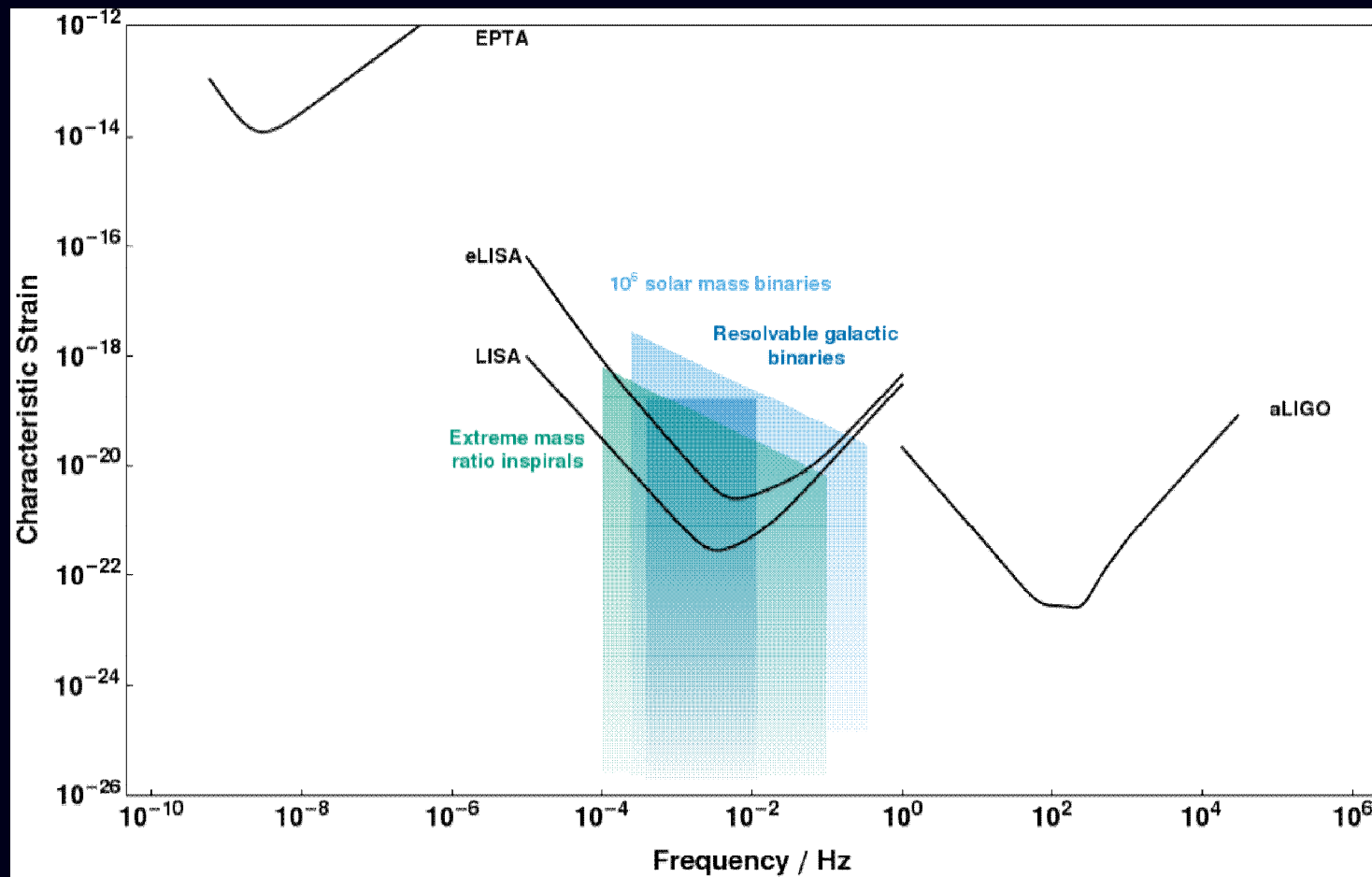

LIGO collab., 2017, *Nature*, **551**, 85

The Gravitational Wave Spectrum

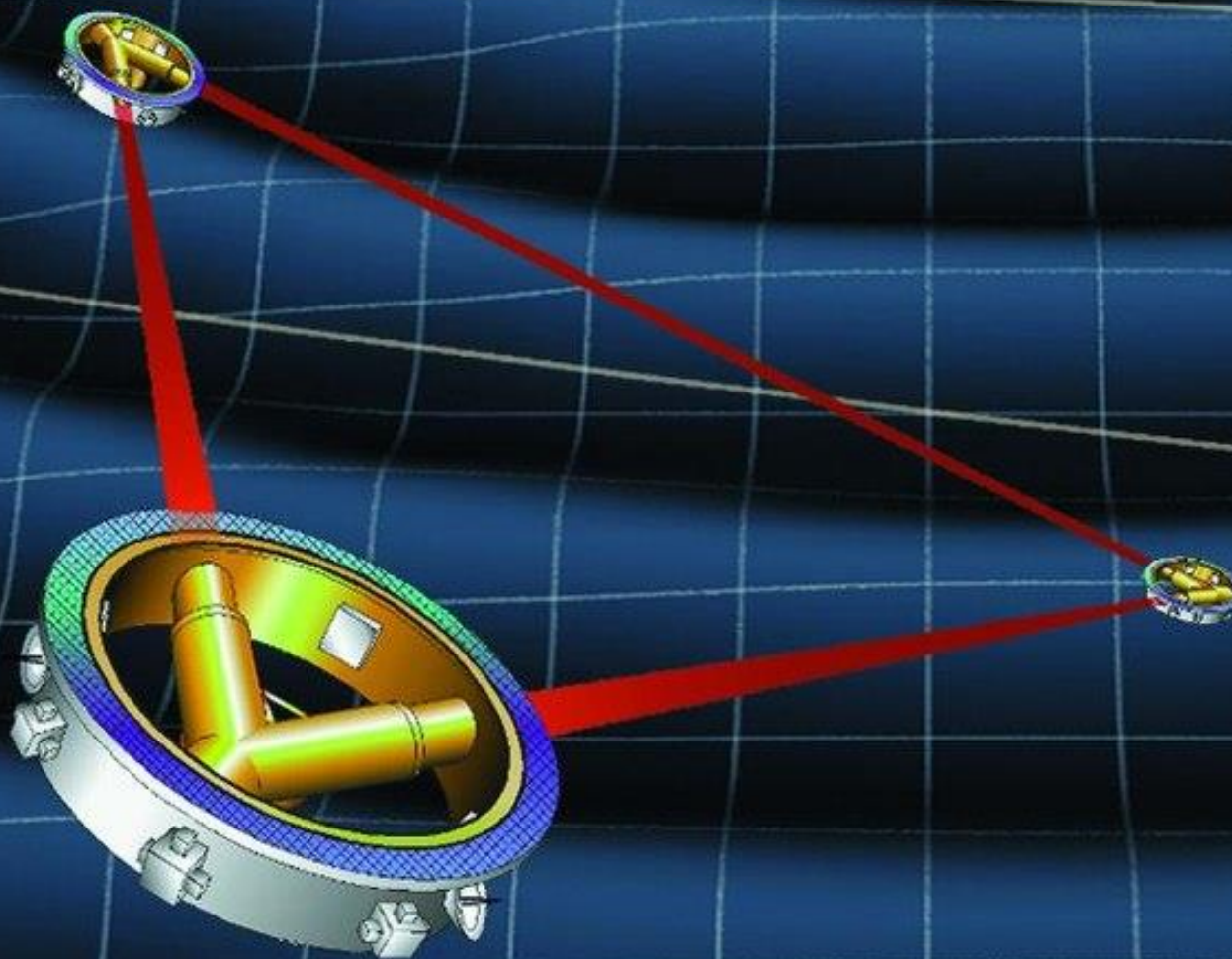

LISA

- *Laser Interferometer Space Antenna*
- misija planirana za 2034.
- *Lisa Pathfinder* – lansiran 2015.

HVALA!

